

Kur'ân'da İmtihan Olgusu ve Kavramsal Çerçevesi

Semra Kaya | ORCID 0000-0003-2495-1073 | semra4444kaya@gmail.com

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

İmtihan olgusu, insan varoluşunun hem sebebi hem de sonucudur. Zira imtihan, ilk insanın yaratılışı ile başlamıştır. İnsanın temel gerçekliği olan yaşam ve ölüm, sınanma olgusuna bağlanmış, Kur'an'da insanın yaşam sürecinde karşılaştığı tüm olumlu ve olumsuz durumlar imtihan perspektifinde değerlendirilmiştir. İnsana sunulan varlık alanındaki nimetler, sıkıntılar, zorluklar, yokluk/yoksulluklar sınanma araçları olarak belirtilmiştir. İmtihan olgusu ile insana bir hedef belirtilerek insanın bu amaçla göstereceği duruş ilgiyle gözlenmiştir. Başka bir ifade ile insanın sınanma süreci, insanın yeryüzünde halifelik misyonuyla görevlendirilmesi başlamıştır. Ancak yeryüzü insanı büyülemiştir. Bununla birlikte insanın ilah ve varlık tasavvuru iradesini etkileyerek tutum ve davranışlarını belirlemiş, onun ilah ve varlık tasavvuru inancına, imanına, algı ve anlayışına göre dindarlık şeklinde tutumuna yansımıştır. Kur'an'da imtihan olgusu önceki inanan ve inkâr edenlerin serencamı zikredilerek örneklerle dini bir tecrübe olarak ele alınmıştır. Kur'an'da Peygamberlerin de farklı durumlar ile denendiği haber verilmiştir. Bütün Peygamberler gönderildikleri toplumların tutumlarının yanı sıra özel imtihanlar ile de sınanmıştır. Hz. Nûh oğlunun Allah'ı ve Peygamberi inkar etmesiyle, Hz. Eyyûb hastalıkla, Hz. Yûsuf iftiraya maruz kalmakla imtihan olmuşlardır. Bu çalışmada, imtihan olgusunu anlamlandırmada dinin fonksiyonunun ne olduğuna, imtihan olgusu ile halifelik misyonu ve Allah tasavvurunun ilişkisine, olumlu/olumsuz tecrübelerin (imtihan) öğretilerine ve Kur'an'da zikredilen imtihan alanlarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra imtihan kavramı ile anlam bağı olan belâ, fitne ve musibet kavramlarının semantik tahlillerine yer verilmiş ve bunların Kur'an'daki kullanımları âyetler bağlamında açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İnsan, Peygamberler, Belâ, Musibet, İmtihan.

Atıf Bilgisi

Kaya, Semra. “Kur'an'da İmtihan Olgusu ve Kavramsal Çerçevesi”. *Nisar* 6 (Mayıs 2025), 75-102.

Geliş Tarihi	02.10.2024
Kabul Tarihi	19.03.2025
Yayın Tarihi	31.05.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Phenomenon of Testing in the Qur'an and Its Conceptual Framework

Semra Kaya | ORCID 0000-0003-2495-1073 | semra4444kaya@gmail.com

Teacher, Ministry of National Education, Ankara, Türkiye

ROR ID: : <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

The phenomenon of testing is both the cause and the result of human existence. Because testing started with the creation of the first human being. Life and death, which are the basic realities of human beings, are connected to the phenomenon of testing, and all positive and negative situations encountered by human beings in the Qur'an are evaluated in the perspective of testing. The blessings, troubles, hardships, difficulties, poverty/poverty in the field of existence offered to human beings are stated as means of testing. With the phenomenon of testing, a goal is set for man and the stance that man will show for this purpose is observed with interest. In other words, the testing process of man began when he was assigned with the mission of caliphate on earth. However, the earth fascinated man. In addition to this, man's conception of God and existence affected his will and determined his attitudes and behaviours, and his conception of God and existence was reflected in his attitude in the form of piety according to his belief, faith, perception and understanding. In the Qur'an, the phenomenon of testing is discussed as a religious experience with examples by mentioning the journey of the previous believers and unbelievers. It is reported in the Qur'an that the Prophets were also tested with different situations. All Prophets were tested by special trials as well as the behaviour of the societies to which they were sent. Prophet Noah was tested by his son's denial of Allah and the Prophet, Prophet Ayyub was tested by illness, and Prophet Joseph was tested by being exposed to slander. In this study, the function of religion in making sense of the phenomenon of testing, the relationship between the phenomenon of testing and the mission of caliphate and the conception of God, the teachings of positive / negative experiences (testing) and the areas of testing mentioned in the Qur'an are given. In addition, the semantic analyses of the concepts of calamity, fitna and calamity, which have a meaning connection with the concept of test, are given and their uses in the Qur'an are explained in the context of verses.

Keywords

Tafsir, Human, Prophets, Trouble, Misfortune, Test.

Citation

Kaya, Semra. "Kur'ân'da İmtihan Olgusu ve Kavramsal Çerçevesi". *Nisar 6* (Mayıs 2025), 75-102.

Date of Submission	02.10.2024
Date of Acceptance	19.03.2025
Date of Publication	31.05.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İnsan; akletme, sorgulama, sebep-sonuç ilişkisini kurabilme, konuşma, tercihte bulunabilme gibi vasıflarla donatılmıştır. Kur'ân'da insanın bu yaratılışı “احسن تقويم” “en güzel şekilde yaratılma”¹ şeklinde ifade edilmiştir. Seçimlerinde irade sahibi olan insanın, eylemlerinin sonucunda sorumlu olması da hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir Sünnetullah'tır. Bu gerçeklik Kur'ân'da “O, ölümü ve hayatı amel/davranış bakımından hanginizin daha güzel olacağını imtihan etmek için yarattı. O, mutlak galip, çok başlıyandır.”² âyetiyle ifade edilmiştir. Bu âyette insanın temel iki gerçeği olan ölüm ve hayatın varlığı, imtihan olma sebebine bağlanmıştır. Ölüm hakikati ve hayatta tecrübe edilen olumlu ya da olumsuz durumlar, imtihan olma olgusuyla anlamlı bir zemine oturtulmuştur.

İlgili âyette hayat ile beraber ölümün zikredilerek hayatın ve ölümün yaratılış maksadının imtihan olduğu realitesi hatırlatılmış, belâ ve musibetlerin nasıl okunması gerektiği de vurgulanmıştır. Âyette geçen ahsen-ü amel (Amellerin en güzeli), insanın dünyadaki temel hedefi olarak belirtilmiştir. Allah (cc) ilgili âyet ile ilâhî bir hedef ve duruş belirlemiştir. Bunun yanı sıra âyette insanın hayatta karşılaşacağı musibetleri ve sahip olduğu nimetleri “imtihan olma” gerçekliği ve “salih amelde bulunma” amacı doğrultusunda okuması gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'da insanın var oluş gayesi, “Ben insanları ve cinleri yalnız bana kulluk etmeleri maksadıyla yarattım.”³ âyeti ile de hatırlatılmış, insanın yeryüzündeki asıl amacının Allah'a kulluk olduğu ifade edilerek insana bir hedef verilmiş ve bu hedefin sınırı belirtilmiştir. İnsana bir anlam alanı oluşturulmuştur.

İnsanın yaşamı anlamlandırabilmesi Kur'ân'ı anlamasında geçmektedir. Yine kişinin var oluş sebebini bulması ve fitratına uygun bir bakış açısı kazanması ve anlamlı bir yaşam sürmesi de buna bağlıdır. Bunun için de Kur'ân'da geçen bazı kavramların Arap dilinde ve Kur'ân konteksi içerisinde kazandığı mana ile Kur'ân'ın ilk indiğinde nasıl anlaşıldığını tespit etmek oldukça önemlidir. Zira zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte bazı kavramların anlam değişimine uğraması veya yeni manalar kazanması bu kavramların semantik tahlilini gerekli kılmıştır.⁴ Bu sebeple çalışmada imtihan kavramıyla birlikte anlam ilişkisi bulunan fitne, belâ ve musibet kavramlarının semantik tahlillerine yer verilmiş, Kur'ânda imtihan olgusu ve Kur'ân'da imtihan alanları işlenmiştir. Bu çalışmada veri toplama ve veri analizi yönteminden istifade edilmiştir. Çalışmada semantik analizler için ilk dönem sözlüklere başvurulmuştur. İmtihan konusunu ele alan makaleler

¹ et-Tîn 95/4.

² el-Mülk 67/2.

³ ez-Zâriyât 51/56.

⁴ Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 277-294; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 300-321; Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 4; Düccane Cündioğlu, *Kur'ân Çevirilerinin Dünyası*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 40.

incelenmiş, âyetlerin tefsirinde ise yer yer ilk dönem tefsirlerden istifade edilmiştir. Çalışmanın içeriğinin farklılaşacağı endişesiyle söz konusu kavramların geçtiği âyetlerin yorumuna sınırlı sayıda yer verilmiştir.

Bu çalışma ile imtihan olgusunun Allah tasavvuru ile insanın halifelik misyonu arasındaki ilişki; hüznün, kayıp, hastalık gibi olumsuz tecrübeler karşısında dinin fonksiyonu ve işlevi, farklı durum ve olaylarla denenmenin inanan ne inanmayan insana öğretileri ve Kur'an'da imtihan alanlarının neler olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra imtihan kavramının ve anlam bağı olan belâ, fitne ve musibet kavramlarının semantik tahlillerinin yapılması da çalışmanın amaçları arasındadır. Bu kavramlarla ilgili Süleyman Kaya'nın "*Kur'an'da İmtihan*" adlı eseri, Bilal Temiz'in "*Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi*" adlı makale çalışması; Yusuf Çelik'in "*Kur'an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme*", Necati Kara'nın "*Kur'an ve Sünnet'te Belâ-Musibet*", Hasan Keskin'in "*Kur'an'da Fitne Kavramı*" adlı eseri ve Lokman Bedir'in "*Kur'an'da Fitne Kavramı*" başlıklı makale çalışması, Hamza Sadan, Arslan Karaoğlu ve Mahmut Gurbet'in, "*Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışları*" adlı çalışması ve İsmail Çevik'in "*Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları*" başlıklı çalışmalar bulunmaktadır.

1. İmtihan Olgusu

İnsanın, ontolojisi gereği yaşamı anlamlandırma, yaşamda karşı karşıya kaldığı olay ve durumları anlamlı bir zemine oturtma gibi bir ihtiyacı ve isteği bulunmaktadır. Musibetler karşısında anlam algısı bozulan ya da sarsıntıya uğrayan kişi, içsel bir cevaba, mutmainliğe ihtiyaç duyar. Din ise kişinin hayatta olumlu ya da olumsuz tecrübelerine bir sebep, anlam sunar.⁵ Bunun adı imtihan olmak, denenmektir. Böylece kişi başına gelen olumsuz tecrübeyi vahyin bakış açısıyla anlamlandırarak içinde bulunduğu duruma ya da olaya sabretmeyi, nimete ise şükretme alışkanlığını kazanmış olur.

İmtihan olgusuyla ilişkisi olan durumlardan biri insana verilmiş olan halifelik misyonudur. Zira insan irade sahibi bir varlık olarak halife kılınmıştır. Kur'an'da bu realite "*Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, verdiği nimetlerle sizi imtihan etmek için bir kısmınıza diğerlerinden üstün dereceler veren O'dur. Şüphesiz Rabbin, azabı pek çabuk olandır. Bununla beraber O, elbette çok bağışlayıcıdır ve enğin merhamet sahibidir.*"⁶ âyetiyle ifade edilmiş ve insanın yeryüzünde en temel misyonunun halifelik olduğu belirtilmiştir. Halifelik ise kişinin kendi iradesi ile tasarrufta bulunabilme yetisinin ve yetkisinin olmasıdır.⁷ İnsanın tasarrufta bulunabilme donanımını ve yetkisini olumlu ya da olumsuz yönde değerlendirme hakkı vardır. Fakat insan, bu tercihinin sonucunda sorumludur. Zira "*Yoksa*

⁵ Nesibe Esen Ateş, "Travmayı Anlamlandırması Açısından İmtihan İnancı ve Başa Çıkma: Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Aileleri Örneği", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1 (Bahar 2019), 127.

⁶ el-En'âm 6/165.

⁷ Hüseyin Atay, "Allah'ın Halifesi: İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1-4(1970), 75.

insan öyle başıboş bırakılacağını mı sanır?”⁸ âyetiyle insanın davranışlarının bir sonucu olduğu ve eylemlerinden sorumlu olacağı hatırlatılmıştır. Bu ise insanın imtihan alanını oluşturmaktadır. Zira irade olmaksızın bir sorumluluktan bahsetmek, Allah'ın adaletine terstir. Aynı zamanda Allah'ın zaman üstü ezeli bilgisi ile insanın hangi eylemde bulunacağını biliyor olması insanın iradesi ve tercihleri üzerinde zorlayıcı bir etkisi bulunduğu anlamına gelmemektedir. Zira Allah'ın zaman dışı ilmiyle Ebû Leheb'in ve eşinin kâfir olarak öleceğini ve cehenneme gireceğini bildirmesini cebir altında bu sonucun gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.⁹ Zira insanın tercihte bulunma imkânı bulunmaktadır ve insanın irade sahibi olması ise onun halifelik misyonunun bir gereğidir. Bu sebeple kişinin yeryüzündeki tüm ferî rolleri halifelik görevi bağlamında okunmalıdır. İnsan tecrübe ettiği olumlu/olumsuz durumları bu minvalde okunduğu takdirde başına gelen belâ, musibet, zorluk ve sıkıntıları anlamlandırması da ilâhî bir bakış açısı perspektifinde olacaktır. Zira insanın imtihan olduğu olay ve durumlara karşı gösterdiği tavır halife misyonunu ne kadar üstlendiği ile doğrudan bağlantılıdır.

Kur'ân, “Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır.”¹⁰ âyeti ile imtihan olgusunun tarihi sürecine dikkat çekmiş, insanın nefesine zor gelecek olay ve durumlarla imtihan olacağını haber vermiştir. Söz konusu imtihan vasıtaları sadece bir alanda sınırlı değildir. Bu imtihan vasıtaları; sağlık, çocuk, evlat, anne-baba, mal ve can kaybı gibi çeşitli durumları kapsamaktadır. Her ne kadar imtihan denildiğinde akla ilk gelen ölüm, hastalık, finansal kayıp gibi olumsuz durumlar olsa da evlat, servet sahibi olmak, sağlık, elde edilen başarı gibi nimet nev'inde olan şeyler de imtihan olgusuna dâhildir. Allah olumsuz durumlar ile kişinin sabrını, teslimiyetini denerken; olumlu durumlar ile de kişinin nimetler karşısındaki tutumunu test etmektedir.

Allah tüm evreni bir gaye üzerine yaratmış, başıboş, amaçsız yaratmamıştır. ¹¹Âlemde var olan zerreden kürreye her şeyin programında bir gaye vardır. İnsan ve cinler dışındaki mahlukâtın yaratılış amacı Allah'ın iradesine tabidir. Güneş her gün doğup batarak, su tabiata hayat vererek, arı bal üreterek var oluş amacını iradesiz olarak gerçekleştirirken, insan kendi iradesi ile tercihte bulunarak hayatını idame ettirmektedir. Bu sebeple insanın her tercihi bir sonucu doğuracaktır. İnsanın bu seçiminin Allah'ın vahyine uygun olup olmaması kişinin imtihan sonucunu belirlemektedir. Zira Allah Teâlâ “Her nefis ölümü tadacak ve sizi bir imtihan olarak şer ve hayır ile imtihan edeceğiz, hepimiz de nihâyet bize döndürüleceksiniz.”¹² âyeti ile insanın nefsinin hoşuna giden ve gitmeyen olay ve durumlarla

⁸ el-Kıyâmet 75/7.

⁹ Hüseyin Aydın, “Allah'ın Zaman Dışı Bilgisi ve İnsanın İmtihanı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(2015),75.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/142.

¹¹ Kerim Buladı, “Kur'ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 21/(2011), 67.

¹² el-Enbiyâ 21/35.

deneneceğini haber vermiştir. Kişi eğer Haktan yana tercihte bulunursa Kur'an'ın ifadesiyle eşref-i mahlûkat derecesine yükselirken tercihini Allah'ın rızası dışında yapan kişi yine vahyin tanımlaması ile esfel-i sâfilîn seviyesine düşecektir. Allah Teâlâ insanın eylemlerinden sorumlu olduğunu aklî melekesi mevcut olduğu halde yaptığı bütün fillerinin bir sonucu bulunduğunu “Biz her insanın iyi-kötü yaptıklarını kendi boynuna yükleriz. Kıyamet günü ise onun bütün amellerini bir kitap olarak önüne koyarız. O da bütün yaptıklarının amel defterinde kayıtlı olduğunu görecek.”¹³ “Küçücük bir iyilik yapan kimse ö iyiliği amel defterinde görecek, küçücük bir kötülük işleyen de o kötülüğü amel defterinde görecek.”¹⁴ âyetleriyle hatırlatmıştır. Bu bağlamda insanın imtihan olduğu durum veya olaya karşı tercih ettiği tutum ve duruşun bir rolü ve işlevi olduğunu,¹⁵ onun kulluk derecesini belirlediğini, kulluktaki özü ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bu sonuç ise kişinin bizatihi kendi iradesinin ve tercihinin bir neticesidir. Bu ortaya çıkış hali kişinin kendisine şahit olması içindir. Zira Allah (cc), ezeli ilmi ile tüm mahlukâtın bilgisine vâkıftır.

Allah tasavvurunun da imtihan olgusu ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. İnanan kimsenin yaşamda olumlu/olumsuz durumları nasıl değerlendirdiklerinin Allah tasavvuru ile arasında bir bağ vardır.¹⁶ Dolayısıyla kişinin başına beklenmedik ve istenmedik bir burum meydana geldiğinde, yaşadığı şeyi okumayı ve anlamlandırmayı zihnindeki mevcut olan Allah tasavvuruna göre yapacaktır. Bu da ya gücünü istediği gibi kullanan ve dilediği şekilde davranan bir Allah tasavvuru ile ya da hikmet sahibi, adaletli, merhametli, zulmetmeyen, koruyan ve kollayan bir Allah tasavvuru şeklinde olacaktır.¹⁷ Kişi eğer başına gelen olay veya durumu âdil ve merhametli bir Allah tasavvuru perspektifinde okur ve anlamlandırırsa yaşadığı olumsuz durumun etkisi azalacak, acı, hüznün veya kayıp anlamlı hale gelecektir. Bu da bize imtihanları karşılamada Allah inancı kadar iç dünyamızda ve zihnimizde Allah'ı nasıl tanımladığımızın önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Bunun için de Kur'an'da birçok âyette geçtiği üzere¹⁸ can, mal, evlat vb. gibi bize üzüntü ve acı verecek kayıplarımızda sabra ve teslimiyete sarılabilmemiz, sağlık, servet, çocuk vb. dünya nimetlerinde ise şükredebilmemiz için Allah tasavvurumuzun O'nun kendisini Kur'an'da tanımladığı şekilde¹⁹ olması gerekmektedir. Burada marifetullahı dair bilgimizi ne kadar sağlamlaştırır ve içselleştirirsek imtihanı hakkıyla verebilmemiz de o kadar kolay olacaktır. Zira kişi Allah'ı, zihninde nasıl tanımladı ise olaya ve duruma karşı tavrı da o doğrultuda olacaktır. Çünkü zihninde o zamana kadar çeşitli etkenlerle oluşmuş olan Allah

¹³ el-İsrâ 17/13.

¹⁴ ez-Zilzâl 99/7,8.

¹⁵ Hamza Sadan, vd, “Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar”, *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 38.

¹⁶ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998) 11.

¹⁷ M.Naci Kula, “Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi”, *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu*, ed. Abdulkirim Bahadır, (İstanbul: Karakış Matbaacılık, 2016), 112.

¹⁸ Bkz. Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; Enfâl 8/28.

¹⁹ Bkz. Hicr 15/49-50; Lokmân 31/ 33; Ankebût 29/40; Bakara 2/207 vd.

tasavvuru, insanın diğer insanlarla, eşya ile yaşadığı olumlu/olumsuz durumlarla olan ilişkisini doğrudan etkilemektedir.

İmtihan esasında sadece sonuçla ilgili değildir. Zira “*Her nefis ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz.*”²⁰ âyetiyle imtihanın insanın bütün ömrünü kapsayan bir süreci ihtiva ettiğine vurgu yapılmıştır. Bu minvalde imtihan olgusunun, insan hayatında eğitici ve dönüştürücü bir işlevi ve rolü olduğunu söyleyebiliriz. Burada dönüşümün ve değişimin olumlu ve olumsuz yönde olma ihtimali, kişinin başına geldiği istenmedik olaylar ve durumlar karşısında referans aldığı değer, yargı ve olguya göre değişecektir. Olayları ilâhî perspektifte değerlendiren kişinin dönüşümü, sabrı ve tevekkülü ile bunu kıstas etmeyen kişinin değişimi ve dönüşümü aynı derecede olmayacaktır. Buradan hareketle imtihan olgusunun insan hayatını, onun kulluğunu, ahlakını ve değerlerini fitrata uygun hale getirerek bunlara zarar verecek şeylerden arındırmasında önemli bir mihenk taşı olduğunu söyleyebiliriz.

İmtihan olgusunun kişiye öğretilerinden biri de bireyin içsel dayanıklılık durumunu ortaya çıkaran bir gücünün ve yönünün olmasıdır. İmtihan vasıtalarıyla kişinin mevcut olay ve durumu nasıl karşılayacağı ölçülür. Zira insanın yaşadığı zor zamanlar birer karşılaşmadır.²¹ Burada kişiye düşen musibetleri nasıl karşıladığıdır. İnsanın zor zamanlarda ahlâkî bir duruş sergileyip sergilemediği, olaylara isyan ederek değil de Kur’ân’î bir duruş ile karşılık verip vermediğidir. Bu duruş sadece olumsuzluklar için geçerli değildir. Zira insan sağlık, başarı, evlat, servet, şöhret, gençlik gibi nimetler ile de imtihan olmaktadır. Allah bunlar ile de kişinin söz konusu nimetler karşısındaki duruşunu test etmektedir. Bu duruma Kur’ân’da, “*Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.*”²² ifadeleri ile nimete imtihan vesilesi bakış açısıyla yaklaşan Hz. Süleyman’ın duruşu ve “*Kârûn, bu servet bana verilmişse öyle iş olsun diye değil, ancak sahip olduğum bir bilgi sayesinde verilmiştir, diye karşılık verdi.*”²³ âyetiyle de ifade edilen kendisini nimetin gerçek sahibi olarak görüp Allah’ı yok sayan Kârûn’un tavrı örnek olarak verilmiştir.

Sınavmanın sadece inananları ilgilendiren bir olgu olmadığı imtihan olgusuyla ilgili diğer bir durumdur. Denenmek, irade sahibi bütün insanların bir realitesidir. Zira Kur’ân’da inananların da imtihan oldukları haber verilmiştir. İnananların içinde bulundukları durumdan vazgeçmeleri için imtihan olmaları “*Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdi, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş*

²⁰ el-Enbiyâ 21/35.

²¹ Mualla Selçuk, *Kavramsal Netlik Bir Dinden Öğrenme Modeli*, (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 8.

²² en-Neml 27/40.

²³ el-Kasas 28/78.

yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.”²⁴ ve “Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız.”²⁵ âyetleriyle ifade edilmiştir. İlgili âyetlerde musibetlerin yaratılıştaki (fitrat) bulunan fakat üzeri çeşitli sebeplerden dolayı örtülmüş olan Allah’a inanma duygusunu ortaya çıkaran bir amacının olduğu anlaşılmaktadır. “İnsanın başı derde düştüğünde, gönülden Rabbine yönelerek O’na yalvarır. Sonra Allah, kendi katından ona bir nimet verdiğinde, önceki yalvarış ve yakarışını unuttur da, insanları O’nun yolundan saptırmak için Allah’a ortaklar koşar. De ki: “Küfür ve nankörlüğün içinde hayattan biraz daha kâm al bakalım. Nasıl olsa sonunda cehennemi boylayanlardan olacaksın!”²⁶ âyetinde ise belâ ve musibetlerin karşısında acizliğini anlayan ve fitratı ile uyumlu hale gelen insanın o anki Allah’a yönelme ve onun varlığını kabul etme duygusunun sürekli olması için de zorluk ve sıkıntılar gönderdiği haber verilmiştir. Zorlu durumlarda sığınacak güvenli bir varlığa ihtiyaç duyan insan musibetlerin gelişi sebebini doğru okuyabildiği takdirde özünde (yaratılışında) bulunan iman da aktif hale gelecektir.²⁷ Bununla birlikte ilgili âyette Allah’ı inkar edenlerin, her ne kadar çaresizlik anında fitratında bulunan inanma duygusu sebebiyle Allah’a sığınsalar da o halden kurtarıldıklarında yine perdeledikleri fitratlarına ve Allah’ı yok sayan yaşam tarzlarına dönecekleri de haber verilmiştir.

İmtihan olgusu ile ilgili diğer bir durum ise insanın başına gelen olumsuz durumların, kişinin eylemleri ile de bağlantısının olmasıdır. Zira insanı diğer varlıklardan ayıran kendisi için iyiyi ve kötüyü ayırt etmesini sağlayacak aklî fonksiyonunun olmasıdır. Kur’ân’da insanın tercihlerinin bir sonucu olarak olumsuz durumlarla sınanacağı “Başımıza gelen her musibet, kendi ellerinizin kazandığı günahlar, ihmal ve kusurlar yüzündendir. Bununla beraber Allah, o günah ve kusurların pek çoğunu da affediyor.”²⁸ âyetiyle ifade edilmiştir. İlgili âyette tüm sorumluluğu Allah’a pay eden düşüncenin aksine insanı sorumlu bir varlık olarak gördüğü vurgusu da yapılmaktadır. Böylece insan, kendi eylemlerini sorgulama, davranışlarının sorumluluğunu alma, söz ve fiillerinde dikkatli olma gibi öğretiler kazanmış olacaktır.

2. Kur’ân’da İmtihan Alanları

İmtihan, Kur’ân’da belirtildiği üzere²⁹ insan için bir hayat yasasıdır. Bu ise Allah’ın insanlar için koymuş olduğu değişmez bir kuralıdır.³⁰ Bu yasa gereği akıl ve irade sahibi bütün insanlar sınava tabidirler, hiç kimse bu yasanın dışında tutulmamıştır. Sünnetullah diye isimlendirilen bu ilâhî yasa Allah Teâlâ “Her nefis ölümü tadacak ve sizi bir imtihan olarak

²⁴ el-A’râf 7/168.

²⁵ es-Secde 32/21.

²⁶ ez-Zümer 39/8.

²⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnsanın Çaresizliği ve Fitratın Uyanışı”, *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 72.

²⁸ eş-Şûrâ 42/30.

²⁹ el-Mülk 67/2.

³⁰ Mehmet Görmez, vd. *Hadislerle İslam*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/262.

Bu durum Kur'an'da şöyle izah edilmektedir. “Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece “İman ettik” demeleriyle bırakılabileceklerini mi sandılar?”⁴⁰ Bu âyet, insanın İslâm'ı kabul ettikten sonra dinini yaşama ve yayma yolunda dinî, içtimai ve siyasî alanlarda samimiyetini kanıtlamak için iyi veya kötü şeylerle deneneceğinin delilidir.⁴¹ Bunun neticesinde ise imanında sadık olanlarla yalancı olanlar birbirinden ayrılmış olacaktır.⁴²

İnsanlar arasında en fazla belâ, sıkıntı ve musibete peygamberler uğramıştır. Kavimlerinin kendilerini yalanlamaları ve birçok eza ve sıkıntılarla mücadele etmelerinin yanı sıra Hz. Âdem, yasak ağaca yaklaşıp yaklaşmama; Hz. İbrâhim oğlunu boğazlamak ve ateşe atılma ile Hz. Lût kavminin iffetsizliği ile Hz. Yakûb sabır ile Hz. Yûsuf kardeşlerinin ihaneti ve iftiraya uğraması ile Hz. Dâvûd saltanat ve hüküm verme ile Hz. Süleyman varlık ve saltanat ile Hz. Eyyûb hastalığa, belâ ve musibete sabretmek ile Hz. Zekeriyâ kavmi ve iftiraya uğraması ile Hz. Yûnus ise kavmini terk etmesi ve balığın kendisini yutması ile imtihan olmuştur. Peygamberlerin hem kavimleriyle hem de özel durumlarla imtihan olmasında, inanan insan için zorluk ve sıkıntılar karşısındaki duruşlarının nasıllığına dair örneklik ve Peygamberlerin peygamberlik derecelerinin yükseltilmesi gibi amaçların olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanın imtihan olduğu alanların ilki kişinin Allah'a iman edip etmemesidir. Bu, eleste Allah'a karşı “Ben sizin Rabbiniz değil miyim, evet bizim rabbimizsin.”⁴³ sözünün dünyada tutulup tutulmamasına karşılık gelmektedir. Zira elest bezminde ruhlara beden giydirilmeden önce ilâhî öğreti Allah tarafında insanın ruhuna üflenmiştir. Kur'an ise bu ilâhî öğretinin tekrardan hatırlatılmasıdır.⁴⁴ Kişi ise dünya hayatında, bu ilâhî öğretiye göre davranıp davranmayacağı ile denenmektedir. Böylece insan eleste Rab olarak kabul ettiği Allah'ı, hayatında tek ilah olarak kabul edip hayatını bu doğrultuda yaşayıp yaşamadığı ile imtihan olmaktadır.

Allah'ı ve Resûlünü sevmek, Allah'tan başka hiç kimseden korkmamak, sadece Allah'a boyun eğmek, O'nun emrettiklerini rızasını kazanmak niyetiyle yerine getirmek, başına gelen musibetlerin Allah'ın hükmü dâhilinde gerçekleştiğine iman etmek, elinden geleni yaptıktan sonra hükmü Allah'a bırakmak kulluk kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁴⁵ Ölümün ve hayatın var oluş gayesi de kişinin Allah Teâlâ'ya gerçek manada kul olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. İmtihan ise kişinin kulluğundaki iman iddiasının ispatıdır. Allah Teâlâ, insanın bu varoluş gayesini “Hanginiz daha güzel işler

⁴⁰ el-Ankebût 29/1-2.

⁴¹ Mehmet Altuntaş, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İmtihan Gerçeği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 20.

⁴² Celâleddin el-Mahallî, Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrül-Celâleyn*, haz. Okan Kadir Yılmaz, Orhan Ençakar (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 3/295.

⁴³ el-A'râf 7/172.

⁴⁴ Amiran Kurtkan Bilgiseven, “İmtihan”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11, (2003), 136.

⁴⁵ Ebü'l-Abbâs Takuyiddîn İbn Teymiyye, *Kulluk Risalesi* (İstanbul: Tevhit Yayınları, 1998), 4.

yapacaksınız diye sizi imtihan etmek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur."⁴⁶ "*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*"⁴⁷ âyetleriyle ifade etmiştir. Bu nedenledir ki; insanın Allah katındaki değeri O'na yaptığı kulluk derecesine göre değişmektedir. Böylece kişi; kulluk görevinin yerine getirilip getirmemesi neticesinde, Allah Teâlâ yanındaki konumunu belirlemiş olmaktadır. Zira yeryüzünde insan için ziynet kılınan şeyler, insanlardan hangisinin amel bakımından daha güzel davranacağı imtihan konusu olup ölüm ve hayatın yaratılış gayesi de budur. Kişinin cenneti kazanabilmesi, insanın hayatı boyunca tabi tutulacağı imtihanlar neticesinde cennete layık olduğunu ispatlamasına bağlıdır.

Ku'ân'da müminlerin inançları dolayısıyla imtihana tabi tutulacağı haber verilmiştir. Zira Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar tüm peygamberler ve beraberinde inananlar çeşitli eziyet ve sıkıntılara maruz kalmışlardır. Bu durum "*(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımı ne zaman! Dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.*"⁴⁸ âyetiyle ifade edilmiştir. Inananların inançları sebebiyle karşılaşacağı zorluk ve sıkıntılar kıyamete kadar devam edecektir. Bu, Allah'ın kanunudur. "*Ant olsun, biz sizden mücahitlerle sabredenleri bilinceye kadar, deneyeceğiz ve haberlerinizi sınayacağız.*"⁴⁹ âyetiyle de söz konusu sünettullah ifade edilmiştir. Maksat, gayet açık ve nettir. Inananların inançları hususunda ne kadar sabırlı, ihlaslı olduklarının belli olmasıdır. Bu da Allah'a inanmak ve O'nun koyduğu emir ve yasaklar hususunda ihlaslı olmak ve bu konuda istikamet göstermek ile ortaya çıkar. Zira imtihana tabi tutulmadan konu ne olursa olsun o konuya dair samimiyetimiz, sabrımız ve duruşumuzun ortaya çıkmayacağı muhakkaktır. Bu sebeple müminlerin inançları sebebiyle imtihan olması zâhirde zorlayıcı ve sıkıntı verici olsa da müminin kulluğundaki ihlası ortaya çıkarması ve imanının kalitesini arttırması gibi dönüştürücü yönü ve gücü bulunmaktadır.

2.2. Nimetlerle İmtihan (Servet-Mal-Başarı)

Ku'ân'da kişinin imtihan olacağı haberinin verildiği diğer bir konu ise mal, servet, evlat gibi nimet nev'inden olan şeylerdir. Burada Ku'ân, imtihan vasıtası olan bu şeylerin bizatihi kendilerinin kötü olduğunu söylemez. İmtihan bunların varlıklarına yönelik değildir. Allah insan fitratının meyline müsait olduğu bu tür nimetlerle denerken onun bu nimetler karşısındaki tavrını görmek istemektedir. Kişi bu nimetleri Allah'ın istediği yerde ve şekilde değerlendirerek şükür mü edecek, yoksa nankörlük edip zayı mi edecek veyahut hayatı ve varlığını anlamlandırmayı sadece bu varlıklar üzerinde mi yapacak, bunları kulluğunun ziyadeleşmesi için bir araç olarak mı görecektir yoksa hiçbir ilahî sınır olmadan hayatını adadığı bir amaç olarak mı görecektir, bunun denenmesidir. Hz. Süleyman ve Kârûn,

⁴⁶ el-Mülk 67/2.

⁴⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁸ el-Bakara 2/214.

⁴⁹ Muhammed 47/31.

kıssasında olduğu gibi Hz. Süleyman kendisine verilen nimetleri denenme aracı olduğunu fark ederken Kârûn kendisini Allah'ın ihsan ettiği servetin asıl sahibi olarak görmüştür. Hz. Süleyman söz konusu nimetlerle Allah'ı hatırlama ve nimeti yaratan ile bağ kurma tavrını tercih ederken Kârûn sadece nimeti görüp, nimeti ihsan edeni görmemeyi seçmiştir. Bu sebeple nimetler karşısında Kârûn'un tavrını geliştiren kimseler Kur'ân'ın üslûbuyla nankör sıfatıyla nitelenmiştir.

2.3. Musibetlerle İmtihan

Allah, Kur'ân'da insanın malın ve canın varlığı ile imtihan olmanın yanı sıra bunların yokluğu ile imtihan olunacağını haber vermiş ve bu konuda nasıl bir duruş sergilememiz gerektiğini de ifade etmiştir. Bunlardan birincisi açlık, korku, mal ve canın eksiltilmesi gibi insanı zorlayan durumlardır. Bu durum “ *Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan canlardan ve ürünlerden eksiltme ile deneriz. Sabredenleri müjdele.*”⁵⁰ “âyetiyle haber verilmektedir. Bu âyet ile elimizdeki kaybetme esnasındaki tavrımızın nasıllığı öğretilmiş, sabırlı olmaya teşvik edilmiştir. Zira canların ve malların asıl sahibinin Allah olduğu vurgulanmakta ve insanın bunları kaybetmesi durumunda ise isyan etmeden ahlâkî bir duruş sergilemesi istenmektedir. Allah, kişinin malı ve canı ile imtihan olacağını Kur'ân'da “*Ant olsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan edileceksiniz ve kesinlikle sizden önce kitap verilen kimselerden ve müşriklerden çok eziyet duyacaksınız. Doğrusu sabreder ve sakınırsanız bunlar azmedilmesi gereken işlerdendir.*”⁵¹ âyetiyle ifade etmiştir. Bu âyette, müminlerin inanmayanların üslubu ve tavırları ile imtihan olacağı haber verilmiştir. İnanlardan ise bu duruma karşı da sabretmesi ve inkârcıların söylemlerine inanmadan Allah'a karşı duyarlılıklarını devam ettirme duruşunu korumaları istenmiştir. Bununla birlikte bu âyet ile insanın mal ve can hususunda imtihan olacağı belirtilmiş, musibet anında gösterilen sabrın büyük işlerden olduğu hatırlatılmıştır. Zira Allah'a tam bir teslimiyetle teslim olmuş kişi hastalık, yoksulluk gibi nefesine ağır gelen bir musibetler vasıtasıyla kendi acizliğini, çaresizliğini anlar ve tüm çareleri elinde tutan Yüce Allah'a sığınır. Bu, Kur'ân'î bir duruştur. Fakat Kur'ân bu duruşun karşısı olan bir profile de dikkat çekmiştir. Bu profil, “*Biz insana nimet verdiğimizde o yüz çevirir, başını alır uzaklaşır. Fakat kendisine sıkıntı dokununca bir de bakarsın uzun uzun yalvarır durur.*”⁵² âyetinde çaresizlik, sıkıntı ve zorluk anında Allah'ı hatırlayan, ona yönelen, bulunduğu durumdan kurtulmak için Allah'a yalvaran, mevcut sıkıntı Allah tarafından giderildiğin de ise O'nun buyruklarına dikkate almadan Allah yokmuş gibi yaşayan insan şeklinde tanımlanmıştır. Fakat imanında samimi olan müminin hem hayatın bolluk ve rahatlık sürecinde hem de zorluk ve sıkıntılı zamanlarda Allah ile bağını devam ettirdiği “*Müminin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece müminde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.*”⁵³

⁵⁰ el-Bakara 2/155.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/186.

⁵² Fussilet 41/51.

⁵³ Mûsâ Şahin Lâşîn, *Fethü'l-Mün'im Şerhu Sahihi Müslim*, (y.y: Dârü'l-Şurûk, 1423/2002), “Şurûhu-Hadîs”,

hadisi ile ifade edilmiştir. Bu hadisi şerifte müminin nimeti ve musibeti karşılama ahlakının ve bu iki hususta mümince bir duruşun nasıl olması gerektiğine dair örneklik sunulmuştur.

2.4. Çocuklarla İmtihan

Kur'ân'da zikredilen imtihan alanlarından bir diğeri ise insan tabiatının zafiyet gösterdiği servet ve çocuktur. Bu durum “*Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir imtihandır. Büyük ecir ise Allah katındadır.*”⁵⁴ âyetiyle ifade edilmiştir. Diğer bir âyette ise “*Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*”⁵⁵ insanın mal ve çocuk konusunda nasıl bir duruşa sahip olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kişinin malı kazanırken helalinden kazanması, mal biriktirme arzusuyla Allah'ın sınırlarını geçmemesi, infakta bulunması, faizden uzak durması; çocuklar konusunda ise çocuğuna duyduğu muhabbetin Allah'ın emirlerinin ve sınırlarının önüne geçmemesi, Kur'ân ahlakı ile yetiştirilmesi, kibirlenip şımarmaması murad-ı ilâhîye uygun olan bir duruştur.

3. İmtihan Kavramının Dilsel Tahlili ve Kavramsal Çerçevesi

İnsanın yaratılış gayesini imtihan olma olgusuyla açıklayan Kur'ân, bu süreçte tecrübe edilecek şeyleri imtihan ve anlam birliği olan belâ, fitne, musibet kavramlarıyla ifade etmiştir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki âyetlerin iniş amaçlarını ve anlamlarını yakalamak tefsir bilimi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla semantik tahlil; âyetlerin, kelime ve kavramların anlaşılmasında büyük bir önemi hâizdir. Bu sebeple ilgili başlık altında söz konusu kavramların semantik tahlili ve genel hatlarıyla Kur'ân'daki kullanımlarına yer verilmiştir. Bu kavramlardan birincisi araştırmanın ana konusunu oluşturan imtihan kavramıdır.

3.1. İmtihan

İmtihan kelimesi “مَحَنٌ يَمَحْنُ مَحْنَةً” kök fiilinden türetilmiştir. Denemek, imtihan etmek, kalbin gizlediği niyeti kelimelerle anlamak, kişinin kalbinde olan niyeti öğrenmesi için kendisiyle imtihan edilen söz, bir şeyi genişletmek⁵⁶ bir kimseyi veya bir şeyi deneyerek, değerini ya da kalitesini ortaya koymak⁵⁷ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

199.

⁵⁴ et-Tegâbün 64/15.

⁵⁵ el-Münâfikûn 63/9.

⁵⁶ Ezherî, Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü'l-luğa*, (Beyrut: Dârü'l-Marife), “mhn”, 2/335; İbn Fâris, Ebû'l Hüseyin Ahmed, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdus-Selâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1411/1991), “mhn”, 1/197; İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Müessesetü'l-İlmiyye, 2005), “mhn”, 4/3673; Zebidî, Muhammed, Murtaza, *Tâcu'l-arûs*, thk. Nîzâm Muhammed Sâlih Ya'kûbî, (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1425), “mhn”, 18/526.

⁵⁷ İbn Fâris, “mhn”, 2/472.

İmtihanda bir şeyin özüne, aslî kalitesine ulaşma veya ulaştırma amacı vardır. Bu sebeple Araplar aslî kalitesini normalinden ayırmak için gümüş ve altının ateşe tutularak her ikisini hâlis haline getirilmesi, deney yapmak amacıyla altınla gümüşü birbirlerinden ayırtıncaya kadar eritilmesi anlamında “امتحن ذهاب و فضة” ifadesini kullanmıştır. İmtihan kavramının diğer bir anlamı ise insanı içsel ve dışsal yıpratma anlamının olmasıdır. Bu sebeple uzun süre giyildiğinden dolayı yıpranmış elbise anlamında “محن ثوب” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁸ Tüm bu anlamlarla birlikte ilgili kavram, bir kimse kuyunun çamurunu ve toprağını çıkarttığına “محن البئر مَحْنًا” deriyi uzatıp genişlettiğinde “محن الأديم”, derinin tabaklanması manasında, tabaklanmış deri anlamında “جلد مُمتحن” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁵⁹ Yapılan semantik tahlilden yola çıkarak imtihan kavramının lügat anlamında bir şeyin aslına ulaşmak için işleme tabi tutulma durumunun olduğu söyleyebiliriz. Zira insanın çeşitli belâ ve musibetlerle imtihan olmasında kişinin özüne ulaşması amacı vardır. Burada ilgili kavramın sözlük anlamı ile terimsel anlam bağlamında kazandığı mananın uyumu/ortaklığı dikkat çekmektedir.

Sonuç itibarıyla imtihan kavramının insanın özüne ulaşması, inanan insanın kulluğunda belli bir olgunluğu yakalayabilmesi ve imanının hâlis hale gelebilmesi için geçirilen süreç, vasıta, nimet ve külfetler anlamına karşılık geldiği görülmektedir. İnsanın imtihan olduğu şeyler kişiyi zorlayan, sıkıntıya düşüren olay ve durumlar olsa da bunda temel gayenin, insanın yaratılışında var olan öze ulaştırmak olduğu da anlaşılmaktadır.

Kur'an'da imtihan kelimesi iki yerde geçmektedir. Bunlardan birinci Hucurât sûresinde “Allah'ın elçisinin yanında sesini kısıyanlar, Allah'ın kalplerini takvâ ile sınadığı (مَتَحَنَ) kimselerdir. Onlar için büyük bir bağışlanma büyük bir ödül vardır.”⁶⁰ Bu âyette insanın imtihan olmasının amaçlarından birinin Allah'a karşı sorumluluk bilinci ve O'nun emir ve yasaklarına karşı duyarlılık (takvâ) olduğu anlaşılmaktadır. Zira kişinin kulluğundaki samimiyetin ortaya çıkmasında inanan insanın emir ve nehiylere karşı duruşu önemli bir göstergedir.

İmtihan kelimesinin Kur'an'da geçtiği diğer yer ise “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman onları sınavın. (فَامْتَحِنُوهُنَّ)”⁶¹ âyetidir. Bu âyet, dilleriyle iman eden ve şehadet getiren kadınların, imanlarında samimi olup olmadıklarını ortaya çıkarmak maksadıyla onların birtakım imtihanlara tabi tutulmasına işaret etmektedir. Buradaki imtihandaki kasıt ise Müslüman beldeye hicret eden kadınların hicretlerindeki samimiyeti ya da samimiyetsizliği ortaya çıkarmak adına sınavmaları ve hicretlerindeki asıl gayeyi ve

⁵⁸ İbn Manzûr, “mhn”, 13/401; Zebidî, “mhn”, 18/526; Bkz. ez-Zemahşeri, Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü İlmiyye, 1419/1998.), 197.

⁵⁹ Ezherî, “mhn”, 2/3355; Cevherî, “mhn”, 10/1764; İbn Fâris, “mhn”, 1/19; İbn Manzûr, “mhn”, 13/401; Zebidî, “mhn”, 18/526; Bkz. Zemahşeri, *Esâsü'l-belâğa*, 198.

⁶⁰ el-Hucurât 49/3.

⁶¹ el-Mümtehhine 60/10.

niyeti de açığa çıkarmaktır.⁶² Âyet ile kişinin söz ve eylemlerindeki iç tutarlılığını başka bir ifadeyle samimiyetini ortaya çıkarılması için denenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶³

Söz konusu iki âyetin yorumu neticesinde imtihanın bir sonuç değil sonuca götüren belli olay, durum, söz ve fiilleri içeren süreç olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç neticesinde kulluktaki öz, inanan insanda olması gereken hal veya davranıştaki gerçek niyet ortaya çıkmış olmaktadır.

3.2. Belâ

İmtihan kavramı ile anlam yakınlığı olan kelimelerden biri “بَلَا” kavramıdır. Bu kavram “musibet, denemek, imtihan, bir şeyin eskimesi, yıpranması, mihnet, sıkıntı etmek, gam, keder, sıkıntı, bitkin hale getirmek, afet, haber vermek,”⁶⁴ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Araplarda, belâ yağdı manasında “نزلت بلا”, ölünceye kadar su ve yiyecek verilmeyerek sahibinin kabrinin başında bekletilen ya da kuyu açılıp ölünceye kadar terk edilen deveye “بلي”, yolculuk yapan bir kimseyle ilgili “yolculuk yıprattı veya harap etti” anlamında “السفر بلي”, ve “بلي السفر” ifadeleri kullanılmıştır.⁶⁵

İnsanın başına gelen zorluklar ve sıkıntılar insanı farklı şekillerde yıprattığından dolayı başa gelen olaylara “بلا” denilmiştir. Bu bağlamda Araplar elbisenin eskimiş ve yıpranmış haline بلي الثوب denilmiştir. Bundan dolayı bedeni, ruhu ve kalbi yorduğu ve yıprattığı için üzüntü, keder d “بلا” olarak adlandırılmıştır.⁶⁶

“بلا” kelimesinin “افتعال” kalıbıyla “إِبْتَلَا” kelimesi de denemek, imtihan etmek, külfet ve zahmet ile sınamak anlamlarında kullanılmıştır. İlgili kavram bu anlamların yanı sıra bir şeyin durumu hakkında bilgilenme, durumunu öğrenmeye çalışma ve onunla ilgili bilinmeyen noktalara vakıf olmak, onun iyiliğinin, kötülüğünün veya durumunun ortaya çıkmasıyla birlikte bir kişinin bilinmeyen gerçek yüzünü, olgun veya bayağı karakterini ortaya çıkarmak manalarında da kullanılmıştır.⁶⁷ Tüm bu bilgiler doğrultusunda ilgili kavramın bir şeyin gerçek durumunu, öz halinin ortaya çıkarması gibi bir anlamı ihtiva

⁶² Taberî, Muhammed b. Cerir Ebu Ca'fer (öl.310/922), *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdî'l Muhsini-Türkiy, (y.y: Dâru'l-Hicr, t.y), 22 /575; ez-Zemahşeri, Ebûl Kâsım Mahmud Ömer, thk. Adil Ahmet Abdü'l-Mevcûd-Alî Muhammed Muavviz, *el-Keşşâf an Gavâmidi Hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, (Riyâd: Mektebetü'l-Übeykân, 1418/1998), 6/64.

⁶³ Rabia Çetin, “Kur'ân-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4(2016), 783.

⁶⁴ Ezherî, “belâ”, 1/379; İbn Fâris, “belâ”, 1/292; Cevherî, “belâ”, 1/1825; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, “belâ”, 234; Zebidî, “belâ”, 12/218; Bkz. Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005), s.57; Mahmut Çanga, *Mu'cemü'l-müfrehes*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 100.

⁶⁵ Ezherî, “belâ”, 1/380; Cevherî, “belâ”, 1/1825; İbn Fâris, “belâ”, 1/293; İbn Manzûr, “belâ”, 14/87; Râğib el-İsfahânî, “belâ”, 234; ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-belâğâ*, 1/198; Zebidî, “belâ”, 12/219.

⁶⁶ Ezherî, “belâ”, 380; Cevherî, “belâ”, 1/1825; İbn Fâris, “belâ”, “belâ”, 1/292; Râğib el-İsfahânî, “belâ”, 234; İbn Manzûr, “belâ”, 14/84; ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-belâğâ*, 78; Zebidî, “belâ”, 11/220.

⁶⁷ Râğib el-İsfahânî, “belâ”, 236; İbn Manzûr, “belâ”, 2/86.

etmesi yönüyle imtihan kavramı ile ortak bir anlama sahip olduğunu söylemek mümkündür.

“بَلَا” kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte بَلَا yirmi yedi, “ابتلاء” on, “ابلا” bir yerde geçmektedir. Bazı âyetlerde mâzî bazısında ise muzari formunda kullanılmıştır.⁶⁸ Söz konusu kavramın Kur'an'da denemek, imtihan etmek,⁶⁹ bitmek, sona ermek,⁷⁰ ortaya çıkarmak,⁷¹ bilmek, haberdar olmak, fiillerinin karşılığını görmek⁷² ve nimet ihsan⁷³ gibi anlamlarda kullanılmıştır. İlgili kavramın Kur'an'daki kullanımlarının daha iyi anlaşılması açısından birer âyet ile örneklendirilmesi uygun görülmüştür.

Belâ kavramının Kur'an'daki kullanımlarından biri imtihan olmak, denenmektir. Bu anlam Kur'an'da عَمَلًا أَحْسَنُ عَمَلًا “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”⁷⁴ âyetinde geçmektedir. İlgili âyette insanın varoluşsal amacının imtihan olduğu belirtilmiş ve bu amaç “belâ” fiili ile ifade edilmiştir.⁷⁵

Belâ kavramının Kur'an'daki kullanımlarından bir diğeri ise bitmek, sona ermektir. Bu kullanıma örnek ise Tâhâ sûresinin 120. âyetidir. Şu şekildedir.

يَا أَيُّهَا الشَّيْطَانُ قَالَ يَا أَدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى
Âdem! Sana klâvuzluk edeyim mi sonsuzluk ağacına ve çürümez mülke?⁷⁶ İlgili âyette belâ fiili sonsuz olan, bitip tükenmeyen, eskimeyen manasında kullanılmıştır. Söz konusu fiil, âyette sonsuzluk ve ebedî ağacın bir vasfı olarak nitelenmiştir.⁷⁷

Belâ kavramı يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ “O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır.”⁷⁸ âyetinde ise âşîkar olmak, ortaya çıkmak anlamında kullanılmıştır. İlgili âyet insanın yeniden yarattığı güne ve o günün dehşetine işaret etmektedir ve âyette geçen “serâir” kelimesi “serîfe” kelimesinin çoğuludur ve kalplerde gizlenen inançları, gizli amelleri, niyetleri, sevgileri, kinleri, iyi ve kötü duygular anlamına gelmektedir. Âyet, kişinin gizlediği niyetlerinden de mesul olması, bu gizledikleri tüm niyet ve arzuların ortaya

⁶⁸ Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 135-136.

⁶⁹ el-Mülk 67/2; el-Muhammed 47/31; el-Enbiyâ 21/35; el-Bakara 2/124,155.

⁷⁰ Tâhâ 20/120.

⁷¹ et-Târik 86/9; Muhammed 47/31.

⁷² Yûnus 10/30.

⁷³ ed-Duhân 44/33; el-Enfâl 8/17; el-Bakara 2/49.

⁷⁴ el-Mülk, 67/2.

⁷⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat,1989), 9/527.

⁷⁶ Tâhâ, 20/120.

⁷⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 5/454; M. Said Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (Ankara: Beyan Yayınları, 2012), 3/355.

⁷⁸ et-Târik, 86/9.

çıkması ve bunlardan hesaba çekilmesi, insanın dünyadayken yaptığı her bir eylemin, ifade ettiği her bir sözdeki niyetin hesap anında ortaya çıkarılması anlamlarını taşımaktadır.⁷⁹

Belâ kavramı Kur'ân'da nimet, ihsan anlamında da kullanılmıştır. Bu kullanıma;

“بَلَوْتُ رَجُلًا أَبْلَيْتُو عَنْهُ بَلَاءًا حَسَنًا” “Adamı yanındaki güzel nimetlerle imtihan ettim” âyeti örnektir.⁸⁰

Belâ kavramının sözlük anlamı ve Kur'ân'daki anlamları beraber değerlendirildiğinde ilgili kavram, sıkıntı, eziyet, işkence, açlık gibi olumsuz durumları ihtiva etmekle birlikte Enfâl sûresinde geçen “بَلَاءٌ حَسَنًا”,⁸¹ ifadesi “بلا” kavramının nimet anlamında sağlık, servet, çocuk, başarı gibi nefse hoş gelen olumlu şeyleri de kapsamaktadır. “بلا” kavramının Kur'ân'daki kullanımı ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus ise “بلا” ve “ابتلا” fiilleri eziyet, sıkıntı, musibet anlamında kullanıldığı yerlerde imtihana vesile olan söz konusu durumların Allah'tan gelmiş olmasıdır. İnsanın sorumluluğu ise bu durumları nasıl karşıladığı ile ilgilidir.

3.3. Fitne

İmtihan kavramı ile anlam ortaklığı olan bir diğer kavram fitnedir. Bu kavram,

“فِتْنٌ يُفْتَنُ فُتُونًا فَتْنًا”⁸² fiilinden türemiş bir mastardır. Araplar “Kişiyi önceden kabul etmiş olduğu görüşünden uzaklaştırdım, kaydıldım” anlamında “فَتْنَتْ رَجُلٌ عَنْ رَأْيِهِ” demişlerdir. Zira “فَاتِنٌ” doğru yoldan uzaklaştıran anlamındadır. Bu sebeple şeytana günahı süslü göstererek insanları aldattığı için “فَاتِنٌ” ve günahı nefse hoş gösterip kandırdığı için “فَتَّانٌ” denilmiştir. Bu anlamla bağlantılı olarak insanın içine aşk ateşi düşürdüğü ve aklını çeldiği için kadına, kişinin aklını çelip onu azaba sürüklediği için hırsıza ve kuyumcuya, dirhem ve dinara da “فَتَّانٌ” denilmiştir. İnsanların zor duruma düşmesi sebebiyle kabir meleklerinden olan münker ve nekire de aynı kökten gelen “فَتَّانَانِ فِتْرٌ” denilmiştir.⁸³ Delirmek, aklî melekelerini kaybetmek, deli gibi vurulmak, âşık olmak, tutkuyla bağlanmak manasında “مَفْتُونٌ” ibaresi de kullanılmıştır.⁸⁴

Fitne kavramının bir diğer anlam “إِخْرَاقٌ” yakmak, azap etmektir. Çöreği ateşte yaktım anlamına gelen “فَتْنَتْ رَغِيفَ فِي النَّارِ” ifadesi kullanılmıştır. Bununla birlikte ateşte yanmışçasına simsiyah olmuş taşlara “الْفَاتِنِ”, yanmış gümüşe “الْوَرَقُ الْفَتِينِ” ateşte yakmak suretiyle altın derecesi tespit edilmiş paraya da “دِينَارٌ مَفْتُونٌ” denilmiştir. Yani ateşin şeklini

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 24/301, Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 10/413.

⁸⁰ Ezherî, “belâ”, 1/380; Cevherî, “belâ”, 1/1825; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 1/ 292; Rağıb el-İsfahânî, “belâ”, 2/84.

⁸¹ el-Enfâl 8/17.

⁸² İbn Fâris, “ftn”, 4/472; İbn Manzûr, “ftn”, 3/318.

⁸³ Cevherî, “ftn”, 5/1745; Zebidî, “ftn”, 18/426.

⁸⁴ Cevherî, “ftn”, 5/1746; İbn Manzûr, “ftn”, 13/319.

değiştirdiği her şey meftundur. Bundan dolayı Araplar zenci toplumuna “مَفْتُونٌ” demektedir.⁸⁵ Ateşte yakılarak simsiyah olmuş taşa “قَنَّ” denilmektedir. Çoğulu ise “فَتَانٌ” kelimesidir. Altını ve gümüşü ateşe tutarak onu halis, saf hale getirdim anlamında “فَتَنْتُ الدَّهَبَ فِي النَّارِ” ifadesi, kuyumcu altını ateşe tuttu manasında “فَتَنْتُ دِرْهَمَ وَدِيسَنَارَ” ifadesi kullanılmıştır.⁸⁶ Yanmanın özünde dönüşüm vardır. Zira yanan şey eski halini kaybeder ve yeni bir form kazanır. Fitne kelimesinin bir şeyin yanması neticesinde dönüşmesi şeklinde manasının olması imtihan kavramı ile anlam ortaklığı bulunduğu göstergesidir. Zira hastalık, yokluk/yoksulluk, can ve mal kaybı vb. gibi imtihan vasıtalarında da insanı dönüştüren, özüne, olması gereken en hâlis hale ulaştıran bir yön bulunmaktadır.

Fitne kavramının kullanımı ile ilgili Araplar, ruhu ve kalbi zor duruma düşürmesi sebebiyle vesvese için “فِتْنَةُ الصَّدْرِ”, yoldan sapmak, çıkmak manasında “فِتْنَةُ الْحَيَاةِ” kabir suali için “فِتْنَةُ الْمَمَاتِ” ifadelerini kullanmışlardır.⁸⁷

Fitne kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte elli dokuz defa zikredilmiştir. Bunların otuz ikisi Mekki, yirmi yedisi de Medeni sûrede geçer. Otuz dört âyette fitne kelimesi, yirmi altı âyette de türevleriyle birlikte geçmektedir.⁸⁸ Bu kullanımlardan bir kısmı aşağıda verilmiştir. Çalışmanın içerik itibarıyla dağılması ilgili kavramın Kur'an'daki kullanımına dair bir âyet verilmekle yetinilmiştir. Fitne kavramı Kur'an-ı Kerim'de; imtihan etmek, denemek, saptırmak-şaşırtmak-kandırmak,⁸⁹ işkence etmek, zulmetmek,⁹⁰ delilik,⁹¹ günah, dalâlet,⁹² cevap, mazeret,⁹³ belâ, musibet, dert,⁹⁴ baskı, şirk,⁹⁵ fitneye-şüpheye düşmek,⁹⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu kullanımlarla ilgili örnek âyetler şu şekildedir.

Kur'an'da fitne kavramının anlamlarından biri imtihan etmek, sınamaktır. Bu kullanıma Ankebût sûresinin 2-3. âyetleri örnek verilebilir. Âyet şu şekildedir:

⁸⁵ Ezherî, “ftn”, 3/2738; Cevherî, “ftn”, 5/1745; İbn Fâris, “ftn”, 4/472; İbn Manzûr, “ftn”, 13/318; Zebidî, “ftn”, 18/425.

⁸⁶ Cevherî, “ftn”, 5/434; İbn Fâris, “ftn”, 4/473; İbn Manzûr, “ftn”, 3/316.

⁸⁷ Cevherî, “ftn”, 5/434; İbn Fâris, “ftn”, 4/473; İbn Manzûr, “ftn”, 13/320; Zemahşeri, *Esâsü'l-belâğa*, 6; Zebidî, “ftn”, 18/426.

⁸⁸ Mesut Erdal, *Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler*, (Diyarbakır: DÜİFD, 1999), 1/221; Mustafa Çağrırcı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13/156.

⁸⁹ Tâhâ, 20/40; el-Enbiya, 21/35; el-Enfâl, 8/28; et-Tevbe 9/126; es-Sâffat 37/63; el-Mümtehine 60/5; el-Ankebût 29/2-3.

⁹⁰ el-Burûc 85/10; Yûnus 10/83; el-Enfâl 8/25; ez-Zâriyât 51/13.

⁹¹ el-Kalem 68/6.

⁹² et-Tevbe 9/49.

⁹³ el-En'âm 6/22,23.

⁹⁴ Nûr 24/63; el-Mâide 5/71; el-Hac 22/11; el-Enbiyâ 21/35.

⁹⁵ el-Bakara 2/191, 193, 217; el-Enfâl 8/39.

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/7.

أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يَتْرَكُوا أَمَنًا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ. وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

“İnsanlar, “İnandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Ant olsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.”⁹⁷ İlgili âyetle fitne kavramı imtihan etmek, sınamak anlamında kullanılmıştır. Kişinin imanında samimi olup olmadığını ortaya çıkarılması maksadıyla, kişi birçok eziyete maruz bırakılarak sınanıp, denenmektedir. Böylece; insanların murdar/habis olanları tayıyb/ temiz olanlarından ayırt edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁸

Fitne kavramının Kur’ân’daki kullanımlarından bir diğeri saptırmak, doğru yoldan çıkarmaktır.⁹⁹ “Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi.”¹⁰⁰ âyetinde fitne fiili saptırmak, yüz çevirtmek anlamında kullanılmıştır.¹⁰¹ Arap dilinde “kişiyi önceden kabul etmiş olduğu görüşünden uzaklaştırdım, kaydurdım” anlamında “فَتَنْتُ رَجُلَ رَأَيْهِ” denilir. İlgili âyetle geçen “يُفْتَنُوكَ” fiili “kandırmak-saptırmak”¹⁰² manasında kullanılmıştır.

Fitne kavramı Nahl sûresinin 110. âyetinde ise eziyet etmek, sıkıntı vermek, azap etmek anlamında kullanılmıştır. Âyet şu şekildedir:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبُّوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihat edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁰³

İlgili âyetle inananların iman etmeleri dolayısıyla inanmayanlar tarafında işkenceye maruz kaldığını ifade etmektedir. Zira Müslümanlar, müşrikler tarafından uğradıkları azap dolayısıyla hicret etmek durumunda kalmışlardır. İnananların yaşadığı bu işkence ve azap ilgili âyetle “فَتَنَ” fiili ile ifade edilmiştir.¹⁰⁴

İlgili kavram Kur’ân’da delirmek, aklında zoru olmak, tutulmak, âşık olmak gibi anlamlarda da kullanılmıştır. İsm-i mefûl olan “مَفْتُونٌ” kelimesi “delilik”¹⁰⁵ manasına

⁹⁷ el-Ankebût, 29/2-3.

⁹⁸ Ezherî, “ftn”, 3/2738; Cevherî, “ftn”, 5/425; Râğıb el-İsfahânî, “ftn”, 1118; İbn Manzûr, “ftn”, 13/319.

⁹⁹ Râğıb el-İsfahânî, “ftn”, 1118

¹⁰⁰ el-İsrâ 17/73.

¹⁰¹ Râğıb el-İsfahânî, “ftn”, 1118

¹⁰² İbn Manzûr, “ftn”, 13/323.

¹⁰³ en-Nahl 16/110.

¹⁰⁴ Zemahşerî, Keşşâf, 3/477

¹⁰⁵ Ezherî, “ftn”, 3/2739; Cevherî, “ftn”, 5/1745; İbn Manzûr, “ftn”, 13/324.

gelmektedir. Kur'an'da ise *اَلْفِتْنَةُ* O fitne, o delilik hanginizdeymiş?¹⁰⁶ âyetindeki “مَفْتُونٌ” ifadesi “جُنُونٌ”¹⁰⁷ “delilik” manasında kullanılmıştır.

Fitne kavramı Kur'an'da günaha düşmek, sapmak yoldan çıkmak¹⁰⁸ anlamında da kullanılmıştır. Kur'an'da ilgili kavram,

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اِنَّنِي لِي وَلَا تَفْتِنِي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ .

“Onlardan “Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevk etme” diyen de vardır. Bilesiniz ki onlar (böyle diyerek) fitnenin ta içine düştüler. Şüphesiz ki cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır.”¹⁰⁹ âyetinde günaha işlemek, dalaletle düşmek manasında kullanılmıştır. İlgili âyette geçen “لَا تَفْتِنِي” ibaresine İbn Manzûr, Katâde ve İbn Abbâs “لَا تُأَيِّمْنِي” “Beni günaha düşürme” manasını vermişlerdir.¹¹⁰ Bunun yanı sıra Muhammed Esed “لَا تَفْتِنِي” ibaresine “sınava tabi tutma” manasını verirken ikinci defa geçmekte olan fitne ibaresini “kötülüğün ayartısına yenik düşmek”¹¹¹ manasını vermiştir.

Fitne kavramının Kur'an'daki anlamlarından bir diğeri de baskı, zulüm, şirk ve küfürdür.¹¹² Fitne kavramının zulüm ve baskı manasında kullanıldığı âyetlerden biri şu şekildedir.

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجَكُمُ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمُ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمُ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.”¹¹³ Küfrün hâkimiyeti; inananların Allah'a kulluk çerçevesinde adalet, huzur ve emniyette yaşamaları için bir engeldir. Âyette geçen “fitne” kavramı, kâfirlerin Müslümanlara azap ve baskı yoluyla dinlerinden geri çevirmeye çalışmaları ve inananların küfre dönmeleri için Müslümanlara baskı ve işkence yapmaları manasında kullanılmıştır. Zira din ve vicdan özgürlüğüne yönelik her türlü işkence ve baskı inananlar için birer fitne mahiyetindedir.¹¹⁴

¹⁰⁶ el-Kalem, 68/6.

¹⁰⁷ Ezherî, “ftn”, 3/2739; Cevherî, “ftn”, 5/1745; İbn Manzûr, “ftn”, 13/325; Zebidî, “ftn”, 17/424.

¹⁰⁸ Ezherî, “ftn”, 3/2739; İbn Manzûr, “ftn”, 13/325; Zebidî, “ftn”, 18/425.

¹⁰⁹ et-Tevbe, 9/49.

¹¹⁰ Ezherî, “ftn”, 3/2739; İbn Manzûr, “ftn”, 13/318; Zebidî, “ftn”, 18/425. Ayrıca Bkz. Taberî, Câmiu'l-beyân, 11/491.

¹¹¹ Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 445.

¹¹² Ezherî, “ftn”, 3/2738; İbn Manzûr, “ftn”, 3/2975; Zebidî, “ftn”, 12/425.

¹¹³ el-Bakara 2/191.

¹¹⁴ Ezherî, “ftn”, 3/27, 38; İbn Manzûr, “ftn”, 13/327; Zebidî, “ftn”, 18/425; Muhammed Abdurrahman, Reşit Rıza, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr) (İstanbul, Ekin Yayınları, 2011), 2/296.

Netice itibariyle fitne kavramının sözlük anlamlarına ve Kur'ân'daki kullanımlarına bakıldığı zaman direkt ve yahut dolaylı olarak imtihan kavramının anlam dairesine girdiği görülmektedir. Sadece bu kavram Allah'a ve insana nispet edilmiştir. Allah'a nispet edildiği zaman sınav, imtihan; beşere nispet edildiği zaman her türlü kötülük, ayartma, baskı, zulüm manalarına geldiğini söylemek mümkündür.¹¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğüne bakıldığında fitne kelimesinin genel itibariyle bu minvaldedir.

3.4. Musibet

Musibet kavramının kökü “صَوَّبَ” fiilidir. Musibet “أَصَابَ” fiilinden türemiş ism-i mefûl kalıbından olan bir kelimedir. İsabet etmek, atmak, sözün isabet etmesi, bir şeyin kararında istikrar etmesi anlamlarında kullanılmıştır. Araplar, ona sıkıntı isabet etti manasına gelen “أَصَابَتْهُ مَصِيبَةٌ”¹¹⁶ yağmur yüklü bulut manasında “صَوَّبَ”¹¹⁷; aklında zayıflık ve delilik olan kimseye “الرَّجُلُ”¹¹⁸; yağmur, fayda verecek miktarda olduğunda, yağmurun inişini ifade etmek için de yağmurun yağmasına “صَوَّبَ الْمَطَرُ”; gökten yere göğe isabet ettiği zaman “الْمَاءُ”¹¹⁹ صَابَ الْغَيْثُ بِمَكَانٍ وَكَذَا كَذَا” ifadelerini kullanmışlardır.

Bu kullanım şekillerinin yanı sıra kişinin sözünde doğruya isabet ettiği zaman Arapçada

“أَصَابَ فِي قَوْلِهِ”; doğru söz anlamında “قَوْلٌ صَوَّبٌ”, kişi hem sözünden hem de fiillerinde doğru olduğu zaman, “أَصَابَ فُلَانٌ فِي قَوْلِهِ وَفِعْلِهِ” amacıyla ve kararında istikamet gösteren kişi için “فُلَانٌ مُسْتَقِيمٌ”,¹²⁰ bir kimse amacına ulaşmış istikamet gösterdiği durumda “صَائِبٌ”¹²¹ “صَائِبٌ”, yere isabet eden yağmur manasında “صَيَّبَ” amacıyla ulaşan kimseye “صَائِبٌ”¹²¹ denilmiştir. Musibet kavramının taşıdığı bu anlamlar perspektifinde değerlendirecek olursak; musibet kavramının imtihan kavramı bir şeyin isabet etmesi, asıl amaca ulaşılması gibi ortak anlamın olduğunu söyleyebiliriz. Zira imtihan olgusunda da kişiye isabet eden maddi ve manevi sıkıntı, zorluk, kayıplar neticesinde insanın olması gereken kulluk kıvamına, hedefine ulaşmak amacı vardır.

Musibet kavramı sıkıntı, üzüntü ve kedere düşüren belâ, yenilgi, ölüm, hastalık, acı, üzüntü, açlık¹²² gibi kişiyi zorluğa ve sıkıntıya düşüren şeyler şeklinde kök manası etrafında toplanmıştır. Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de isim, fiil ve mastar formunda yetmiş beş yerde

¹¹⁵ Hasan Keskin, *Kur'ân'da Fitne Kavramı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 160.

¹¹⁶ Cevheri, “ftn”, 1/148; İbn Fâris, “ftn”, 3/319.

¹¹⁷ Cevherî, “svb”, 1/148; İbn Fâris, “svb”, 3/319; İsfahânî, “svb”, 878; İbn Manzûr, “svb”, 1/536.

¹¹⁸ İbn Manzûr, “svb”, 1/536; Zebidî, “svb”, 5/155.

¹¹⁹ Cevherî, “svb” 1/148; İsfahânî, “svb”, 877, 878; İbn Fâris, “svb”, 1-2/544; İbn Manzûr, “svb”, 1/536; Zebidî, “svb”, 5/155.

¹²⁰ İbn Fâris, “svb”, 3/318; İbn Manzûr, “svb”, 1/356; Zebidî, “svb”, 5/154.

¹²¹ İbn Fâris, “svb”, 1/544; Zebidî, “svb”, 5/157.

¹²² Gülay Coşkun, “Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Fitne Kavramı”, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2010), 52-53

kullanılmıştır. Bu kullanımlardan bir kısmı belâ, hezimet, yenilgi,¹²³ felaket, ölüm,¹²⁴ acı, üzüntü,¹²⁵ belâ, sıkıntı¹²⁶ şeklindedir.

Bir şeyin isabet etmesi, bir kimsenin ve yahut bir topluma isabet eden yenilgi ve başarısızlık musibet kavramının Kur'an'daki anlamları arasındadır. Tüm bunlar, kişi veya toplum için birer musibettir. İmtihandır. Kur'an-ı Kerim'de musibet kavramının hezimet-yenilgi manasında kullanılan âyetler mevcuttur. Bu âyetlerden biri şu şekildedir:

أَوَلَمْ أَصَابَكُم مِّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا قُلْتُمْ أَلَيْسَ هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Böyle iken size hasımlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir musibet isabet ediverince bu nereden mi dediniz? Deki o kendi tarafınızdan çünkü Allah her şeye kadirdir.”¹²⁷ Kur'an'da musibet kavramının bir diğer anlamı felaket, eza, cefa, sıkıntı belâdır. Aşağıdaki âyet bu anlamda kullanılmıştır.

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ.

“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.”¹²⁸

Bu âyet ile gerek fert ve gerek toplumsal olarak insanın başına gelen bir takım tabi ve sosyal musibetlerin insanın sorumluluklarını yerine getirmemesi neticesinde gerçekleştiği hatırlatılmaktadır. Aynı zamanda ilgili âyet, Kur'an'da belirtildiği üzere¹²⁹ geçmiş kavimlerin kendi hata ve taşkınlıkları dolayısıyla helak olmaları hakikatini teyit etmektedir.¹³⁰ Çünkü kişi dünyada yapıp ettiklerini bilinçli bir şekilde gerçekleştirmektedir. Bunun neticesinde ise kişi, bu eylemleriyle âhiret hayatını inşa etmektedir. Bu sebeple Allah özel olarak insanların başlarına belâ ve musibet getirir demek yerine, insanlar Allah'ın kâinata koymuş olduğu denge ve düzen içerisinde doğal olarak birtakım acı ve ıstıraplara maruz kalabilmekteler şeklinde ifade etmek daha mutedildir.¹³¹

Musibet kavramının Kur'an'daki kullanımında bütünsel bir değerlendirme yapılacak olursa ilgili kavramın Allah'ın kişiyi denemek için belâ ve sıkıntı vermesi anlamının ağırlıkta olduğu söylenebilir. Deprem, sel, felâket gibi doğal afetler, hastalık, ölüm gibi doğrudan Allah tarafından gelen musibetler inanan insanın imanını test etmek, sabrını ölçmek, imtihanı başarı ile geçme neticesinde mükâfatlandırılmak gibi amaçları

¹²³ Âl-i İmrân 3/165; et-Tevbe 9/50.

¹²⁴ en-Nisâ 4/62.

¹²⁵ eş-Şûrâ 42/30.

¹²⁶ el-Hadîd 57/22-23.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/165.

¹²⁸ eş-Şûrâ 42/30.

¹²⁹ Kavimlerin helakı ile ilgili birçok âyet bulunmakla birlikte biz bunlardan bir kısmını vermekle yetineceğiz: Bakara, 2/ 59; Âl-i İmrân, 3/165; Nisa, 4/62; Enfâl, 8/ 51; Nahl, 16/ 26; Meryem, 19/74; Kasas, 28/47, Hâkka, 69/5.

¹³⁰ Özarslan, Selim, “Doğal afetler Karşısında Din Ve Diyanet Hizmetleri”, IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, 12-16 Ekim, 2009, 472.

¹³¹ Arslan, Hulusi, “Doğal Felaketler ve İstıraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri”, Marife, 2/2, 2002, 32.

kapsamaktadır. Fakat “Başımıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündedir. Kaldı ki Allah birçoğunu bağışlar.”¹³² âyeti musibetlerin insanın kendi eylemlerinin sonucunda da gelebileceğini haber vermiştir. Âyetle insanın eylemlerinde sorumlu olduğu, her eylemin olumlu ya da olumsuz bir sonucu doğuracağı kuralı hatırlatılmıştır. Bu durum, hayatın bir yasasıdır. İnsanın, Allah’ın yasakladığı bir şeyi yaptığı takdirde orda zarar göreceği, bir sıkıntı ile karşılaşacağı şeklinde bir yasadır. Zira her suç bir cezayı/musibeti/zararı beraberinde getirecektir.¹³³

Sonuç

İmtihan olgusu insan hayatının merkezinde bulunmaktadır. Söz konusu bu olgu, insanın doğumundan ölümüne kadarki süreci kapsayan bir sünnetullahtır. Bu süreç, insana verilen halifelik misyonu ile başlamıştır. İnsanın yeryüzüne halife olarak görevlendirilmesi, hem eylemlerinin sorumluluğunu alması hem de kendi iradesi dışında gelişen olay ve durumları karşılamadaki tavrının rıza-i ilâhîye uygun olması demektir. Bu sebeple halifelik misyonu ile imtihan olgusu aynı yerde durmaktadır. Zira insanın yeryüzünde halifelik misyonunu gereğince yerine getirmesi aynı zamanda imtihan olduğunun farkındalığı ile hareket etmesi demektir.

Din insanın başına gelen belâ ve musibetleri anlamlı bir zemine oturtmasına yardımcı olmaktadır. Yüce Allah “Her nefis ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak sizi iyilik ve kötülük ile deneriz. Sonunda bize döneceksiniz.”¹³⁴ âyetiyle insanın yaşadığı olumlu/olumsuz tecrübelerin nedeninin imtihan olduğunu belirtmiştir. O halde din, insanın yaşadığı zorluk ve sıkıntılar karşısında duygu, düşünce ve davranışını anlamlı bir zemine oturtmasında kişiye hem hedef hem de yöntem göstermiş olmaktadır. Fakat insanın olumlu/olumsuz tecrübeleri imtihan olma bakış açısıyla anlamlandırabilmesi ve okuyabilmesinde kişinin zihninde ve kalbinde olumlu bir Allah tasavvurunun olması gerekmektedir. Adil ve merhametli bir Allah tasavvuruna sahip bir bireyin yaşadığı olumsuz durumları karşılaması ve değerlendirmesi de imtihanın olma bilincine uygun bir şekilde olacaktır.

Kur’ân’da imtihan olgusu belli bir olay veya duruma karşılık gelmekten ziyade, insanın bu durumları nasıl karşıladığı ile ilgilidir. İmtihan bir sonuç değil süreç olarak ele alınmıştır. İnsanın mal ve evladın varlığı ve yokluğu, hastalık gibi birçok durumla sınanacağı hatırlatılmıştır. Peygamberlerin de benzer durumlarla imtihan olduğu belirtilmiş, olumsuz durumlarla nasıl baş edileceği, nimetleri nasıl karşılanacağı konusunda insana rol model gösterilmiştir.

İmtihan olgusunun insanı dönüştüren, olumsuz durumlar karşısında sabrı ve teslimiyeti, nimetler hususunda şükür öğreten bir yönü ve işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuçlar imtihanlar karşısında mümince bir duruş sergileyen inanan insanın elde

¹³² eş-Şûrâ 42/30

¹³³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 4/453.

¹³⁴ el-Enbiyâ 21/35.

edeceği kazanımlardır. Bununla birlikte imtihan olgusu, inanmayan insanların muaf olduğu bir durum değildir. Bu kimseler de imtihan olmaktadır. Onlar için ise yaratılışlarında mevcut olan öze dönme, ruhen ve kalben bağını kopardıkları yaratıcıyı tekrar hatırlama ve aciz olduklarının farkına varma gibi öğretileri vardır.

İmtihan kavramının belâ, fitne ve musibet kavramları ile anlam bağı vardır. İlgili kavramlar Kur'ân'da geçtiği âyetlerde farklı anlamlarda kullanılmış olsalar da insanı sıkıntıya ve zorluğa düşüren durum ve olaylara karşılık gelmeleri yönüyle ortak anlamda birleşmişlerdir.

İmtihan olgusunun sadece inananlar için olmadığını, inkâr edenler için de geçerli olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Belâ ve musibetlerin inanan insan için sorumlu ve bilinçli bir duruş, sabır ve teslimiyet gibi öğretileri varken inanmayan insana da baş edemediği zorluk ve sıkıntılar karşısında kendi acziyetinin farkına varmak, fitratını/özünü hatırlamak ve yaratıcıyı bulmak gibi öğretileri bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça | References | مصدر

- Abduh, Muhammed - Reşit Rıza. *Tefsîru'l-Kur'ânî- Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)*. İstanbul, Ekin Yayınları, 2011.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Akay, Hasan. *İslamî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.
- Altuntaş, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İmtihan Gerçeği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2002.
- Atay, Hüseyin. "Allah'ın Halifesi: İnsan". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1-4(1970), 71-80.
- Ateş, Nesibe Esen. "Travmayı Anlamlandırması Açısından İmtihan İnancı ve Başa Çıkma: Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Aileleri Örneği". *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 6/1 (Bahar 2019), 125-151.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Hüseyin. "Allah'ın Zaman Dışı Bilgisi ve İnsanın İmtihanı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(2015), 71-88.
- Bilge, Neşet. *İmtihan Dünyası ve Ebedi Kurtuluş Yolları*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. "İmtihan". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (2003), 133-160.
- Buladı, Kerim. "Kur'ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 21/(2011), 65-94.
- Coşkun, Gülay. "Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Fitne Kavramı". Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'ân Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Cündioğlu, Düccane. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Çağrı, Mustafa. "Fitne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çanga, Mahmut. *Mu'cemü'l-müfrehes*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Çetin, Rabia. "Kur'ân-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4(2016), 780-880.
- Ebü'l-Abbâs Takuyiddîn ibn Teymiyye. *Kulluk Risalesi*. İstanbul: Tevhit Yayınları, 1998.
- Erdal, Mesut. *Kur'ân'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler*. (Diyarbakır: DÜİFD, 1999), 1/221.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Ezherî, Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1384/1964.
- Görmez, Mehmet vd., *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdus-Selâm Muhammed Hârun. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1411/1991.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l

İlmiyye, 2005.

İsfahânî, Râğîb, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Ahmed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. çev. Yusuf Türker, Pınar Yay. İstanbul, 2012

Kalkan, Ahmet. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. İstanbul: Davud Emre Yayınları, 2011.

Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı". *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 61-90.

Kaya, Semra. *Kur'an'da Kulluk İmtihan İlişkisi*. Malatya; İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Kula, M. Naci. "Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başa çıkma ve Din Eğitimi". *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu*, ed. Abdulkerim Bahadır, 112-117, İstanbul: Karakış Matbaacılık, 2016.

Mahallî, Celâleddin - es-Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. haz. Okan Kadir Yılmaz, Orhan Ençakar, 2 Cilt, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.

Mûsâ Şahin Lâşîn. *Fethü'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*. 10 Cilt, y.y: Dârü'l-Şurûk, 1423/2002.

Râzi, Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ömer. *Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*. 32 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1401/1981.

Sadan, Hamza, vd. "Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 1-38.

Selçuk, Mualla. *Kavramsal Netlik Bir Dinden Öğrenme Modeli*. Ankara: Pegem Akademi, 2024), 8.

Şimşek, M. Said. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 4 Cilt, Ankara: Beyan Yayınları, 6. Basım, 2012.

Taberî, Muhammed b. Cerir Ebu Ca'fer. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdi'l Muhsini-Türkî, 26 Cilt, y.y: Dârü'l-Hicr, ty.

Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Zebidî, Muhammed Murtaza. *Tâcü'l-arûs*. thk. Nîzâm Muhammed Sâlih Ya'kûbî, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1425.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an gavâmidî hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Übeykân, 1418/1998.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâgâ*. thk. Muhammed Bâsıl. 2 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübü İlmiyye, 1419/1998.